

pravnih vidikih in zato laže in popolneje izvedljiva, kot je bilo to mogoče v ustavni državi: kajti sedaj ne bi bilo nobenega zadržka, da se ne bi raztegnila kontrola tudi na ustavnost zakonov. Tudi ne bi bilo v takih razmerah razlogov, da se omeji kontrola upravnih sodišč samo na zaščito subjektivnih pravic in interesov in ne raztegne tudi na objektivno zakonitost upravnih aktov. Jasno pa je, da bi bil razlog te kontrole sociološki čisto različen od doseданjega.

Vendar je vse to samo možnost, ki se lahko uresniči ali pa tudi ne. Nam je šlo samo za to, da pokažemo kako izgublja v spremenjenih političnih razmerah pojem zakona, kakor se je oblikoval v ustavni monarhiji, svojo vsebino in s tem svoje mesto v pravnem redu. Ta pojem ni nekaj absolutnega, kar bi lahko veljalo v vseh političnih razmerah. In če vidimo, da nadomešča danes uredba zakon, sledi iz tega samo, da so današnje politične razmere različne od razmer, v katerih je nastal današnji pojem zakona.

Paberki iz hetitskega prava.

Dr. Viktor Korošec, univ. prof.

I.

Malokdaj so bila posamezna izkopavanja starih političnih in kulturnih središč tako uspešna kakor so bila izkopavanja berlinskega asirologa Hugona Wincklerja v letih 1906 in 1907. Blizu vasi Boghazköi (145 km vzhodno od turške prestolnice Ankare) je namreč odkril razvaline mesta Hattušaša,¹ prestolice stare hetitske države.² Pri tem so

¹ K. Bittel, Die Ruinen von Boğazköy, der Hauptstadt des Hethiterreiches, Leipzig - Berlin 1937, zlasti str. 99 ss.; L. Delaporte, Les Hittites (v zbirki L'évolution de l'humanité), Paris 1936, zlasti str. 4 ss.; E. Cavaignac, Le problème hittite (v Études d'archéol. et d'histoire) Paris 1936, str. XI.

² Za zgodovino prim. A. Götze, Das Hethiterreich (= Der alte Orient, 27, 2) Leipzig 1928; za kulturno zgodovino A. Götze, Kulturgeschichte des alten Orients: Kleinasien (v Handbuch der Altertumswissenschaft) München 1933; prim. tudi L. Delaporte, o. c. (op. 1). Zelo dober splošen pregled nudi Hrozný s. v. Hittites v Encyclopaedia Britannica, 14. izd. vol: 11. str. 598 ss.

našli okoli 10.000 klinopisnih ploščic, ki so se večinoma nahajale v nekdanjih arhivih: v dvornem in v tempeljskem.³ Večidel so bile napisane v dotlej neznanem hetitskem jeziku. Tudi ta ovira je bila kmalu premagana. Kajti že l. 1915 je B. Hrozný našel ključ za razumevanje hetitsčine.⁴ Požrtvovalno delo tudi drugih hetitologov (F. Sommer, J. Friedrich, H. Ehelolf, A. Götze, E. Forrer, L. Delaporte, E. Sturtevant) je omogočilo uporabljanje vsaj pretežne večine tekstov.

Ker je hetitsčina, kakor je dognal to Hrozný, po svoji jezikovni strukturi, čeprav ne pretežno po jezikovnem zakladu, indoevropski jezik,⁵ je gotovo, da so bili v hetitski državi Indoevropanci vodilni činitelj. Zato smemo upati, da nam bo studij hetitskega prava omogočil spoznavanje indoevropskega prava, ki je skoro za celo tisočletje starejše od rimskega zakona XII plošč. Kajpak ne smemo pričakovati, da bi hetitski pravni spomeniki vsebovali čisto indoevropsko pravo. Na eni strani je računati z žilavo odpornostjo prava avtohtonega proto-hatiškega prebivalstva, ki so ga Hetiti podjarmili. Po drugi strani je upoštevati vpliv velikih vzhodnih pravnih kultur: sumerske, babilonske in asirske. Iz Mezopotanije niso Hetiti prevzeli le klinopisne pisave, ampak gotovo tudi marsikatero ideološko pobudo. Znatno število v babilonskem jeziku napisanih dokumentov, ki so bili najdeni v Hattušašu, že na zunaj dokazuje, da je kulturni vpliv Babilona segal tudi na hetitsko ozemlje.

Težave, s katerimi se ima boriti raziskovanje hetitskih pravnih virov, so še vedno velike. Kljub znatnemu številu ohranjenih pravnih spomenikov pogrešamo zlasti zasebnih listin, ki nam bi nudile vpogled v praktično uveljavljanje ohranjenih, večkrat jezikovno še ne popolnoma razumljivih norm. Doslej takih listin še niso našli, čeprav vemo, da je

³ Bittel. o. c. str. 68 ss.

⁴ Hrozný, Die Lösung des hethitischen Problems, (v Mitt. d. Deutschen Orientgesellschaft), 1915; Hrozný, Die Sprache der Hethiter, ihr Bau und ihre Zugehörigkeit zum Indogermanischen Sprachstamm, Leipzig 1916/17; prim tudi Hrozný, Le hittite: histoire et progrès du déchiffrement des textes, v Archiv Orientalní, III, 1931, str. 272 ss.

⁵ Za splošno odobravanje Hroznyjeve ugotovitve prim. Hrozný, Hittites (Encyclop. Brit. s. v., vol. 11, str. 602); Götze, Kleinasien, str. 56; Götze, Hethiter, Churriter und Assyrer (Institutet for sammenlignende Kulturforskning) Oslo 1936, str. 29 s.

bilo za nekatere pravne posle naravnost predpisano sestaviti listino.⁶

V navzočem članku bomo skušali zajeti najvažnejša dosedanja dognanja glede hetitskega prava, ter pokazati na značilne posebnosti hetitskega javnega in zasebnega prava, ne da bi se mogli spuščati v podrobnosti.

II.

Med spoznavnimi viri hetitskega prava je relativno mnogo javnopравниh. Zgodovinsko je to umljivo. Iz male mestne države se je razvila velesila, ki je v svoji ekspanzivnosti posegla l. 1758¹ po Babilonu in ga oplenila. V tzv. mlajšem kraljestvu pa se je obrnila proti Siriji in je tam zadela l. 1305 v bitki pri Kadešu na Egipčane. Za tako obširen, geografsko neenoten teritorij Hattušaš ni bil naravno politično središče.² Zato je večina vladarjev imela ob svojem nastopu težke boje za varovanje državne celote. Prvo vprašanje, ki ga je bilo pri tem treba urediti, je bilo prestolonasledstvo. S tem se bavi politična oporoka kralja Hattušiliša I. (ok. 1800), ki nam je ohranjena razen v hetitskem jeziku tudi v babilonskem prevodu. Medtem ko gre v tem izredno zanimivem državnem dokumentu, ki sta ga letos prevedla in obširno komentirala F. Sommer in A. Falkenstein,³ za to, da si je Hattušiliš I. določil naslednika, je napravil kralj Telipinuš (ok. 1650) korak naprej. V posebnem ediktu je za vso bodočnost uredil vprašanje prestolonasledstva. Hkrati je izdal tudi nekatere določbe glede sodstva.⁴ Tako imamo iz te dobe ohranjeno hetitsko *ustavo*.

⁶ Prim. San Nicolò, Zur Frage der Schriftlichkeit des Abschlusses von Rechtsgeschäften bei den Hethitern (v Zeitschrift d. Savigny-Stiftung, rom. Abt. 1936, str. 236 ss.). — V predpisih za svečenike (KUB XIII, 4, II, 39 ss) določa kralj, da je treba o vsakem darilu, ki ga svečenik prejme od kralja, sestaviti listino. V njej mora biti točno označen predmet daritve, prilika obdarovanja in imena prič. Tudi o nadaljnji odsvojitvi teh predmetov je treba sestaviti listino.

¹ Glede datiranja sledim navedbam v A. Götze, Kleinasien, str. 78 s.

² Prim. Bittel, Die Ruinen von Boğazköy str. 2 ss.

³ Ferdinand Sommer und Adam Falkenstein, Die hethitisch-akkadische Bilingue des Hattušili (Labarna II) (=Abhandlungen d. Bayerischen Akademie d. Wissenschaften, phil. hist. Abt., N. F. H. 16) München 1958.

⁴ Tekst je objavljen v KBo (= Keilschrifttexte aus Boghazköi) III, 1, II 34 ss.; prevod ima J. Friedrich, Aus dem hethitischen Schrifttum, 1. H. (=Der Alte Orient, 24, 3) Leipzig 1925, str. 21 s.

Iz mlajšega kraljestva so ohranjeni številni dokumenti, ki urejajo pravno razmerje med hetitskim vladarjem in njegovimi vazali, ki jim je prepustil v upravo posamezne province.⁵ Podobne, doslej še neobdelane pravne ureditve je izdajal hetitski vladar za prebivalce določenih mest in pokrajin,⁶ za svečenike,⁷ za državne funkcionarje⁸ i. t. d. Pravi unicum je tudi mednarodna pogodba, ki jo je kmalu po bitki pri Kadešu sklenil hetitski kralj Hattušiliš III. z egipčanskim faraonom Ramzesom II. (ok. l. 1289).⁹

III.

Za hetitsko zasebno pravo je najvažnejši spoznavni vir pravna zbirka,¹ ki obsega na dveh ploščah približno 200² določb; že hetitski rokopisi ločijo z vodoravnimi črtami posamezne določbe drugo od druge.³ Drugi, ne tako zanes-

⁵ Večina je transkribirana in prevedena pri: E. Weidner, Politische Dokumente aus Kleinasien (=Boghazköi-Studien, H. 8—9) Leipzig 1923 [pogodbe v babilonskem jeziku] in J. Friedrich, Staatsverträge des Hattireiches in hethitischer Sprache (=Mitteilungen der Vorderasiatischegyptischen Gesellschaft 51, 1; 54, 1) Leipzig 1926, 1930. — Za juristično obdelavo prim. Schachermeyr, Zur staatsrechtlichen Wertung der hethitischen Verträge (v Meißners Festschrift II. str. 180—186) Leipzig 1929 ter V. Korošec, Hethitische Staatsverträge, ein Beitrag zu ihrer juristischen Wertung (=Leipziger rechtswiss. Studien, H. 60) Leipzig 1931.

⁶ n. pr. KUB (=Keilschrifturkunden aus Boghazköi) XXIII, 68 (Išmirika); 72 (Pahhuva); 77 a (Gašgaš).

⁷ Posebno dobro je ohranjen KUB XIII, 4; v prevodu ga je objavil Sturtevant nazadnje v Sturtevant-Bechtel, Hittite Chrestomathy, Philadelphia, 1935, str. 127 ss.

⁸ n. pr. KUB XIII, 1; 2; 24 (*bel madgalti*); KUB XXI, 42 + KUB XXVI, 12 + VB₀ T₈₂; PUB XXVI, 1.

⁹ Za literaturo prim. Korošec, o. c. str. 5.

¹ Tekst je objavil v autografirani izdaji Hrozný v KBo VI. leta 1921. — Najvežnejši samostojni prevodi so: Friedrich-Zimmer, Hethitische Gesetze (= Der Alte Orient 23, 2), Leipzig 1922; Hrozný, Code Hittite (=Hethitica I), Paris 1922 (transkripcija, prevod in fotografski posnetki teksta); A. Walther, The Hittite Code (v J. M. Powis Smith, The Origin and History of Hebrew. Law (=Handbooks of Ethics and Religion) Chicago, 1931, str. 246 ss. — Naše citiranje se ravna po Hroznýjevi izdaji.

² Hrozný šteje v svoji izdaji 200 paragrafov. Pri tem parkrat domneva, da so vsled poškodb plošč nastale vrzeli (n. pr. §§ 116 s; §§ 134—141, §§ 153—156). Glede domnevane vrzeli med § 153 in §156 se je po nekem l. 1936. najdenem odlomku (360f) izkazalo, da take vrzeli tu ni bilo; prim. Ehelolf, Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft Nr. 75, Julij 1937, str. 66. — Upoštevati bi bilo pa tudi treba, da nekateri paragrafi združujejo več različnih določb (n. pr. §§ 44, 47, 77).

³ Prim. fotografske posnetke pri Hroznýju.

ljiv kriterij je veznik *takku* (= ako), ki navadno uvaja novo določbo. Tekst pravne zbirke je ohranjen v več prepisih, ki se med seboj večkrat znatno razlikujejo;⁴ vsi pa so iz mlajšega kraljestva.

O nastanku in pomenu zbirke nam viri ničesar ne poročajo. Notranji in zunanji kriterij (imperativna dikcija, splošna težnja hetitskih vladarjev po pravni ureditvi sporov, najdba v prestolniškem arhivu) govore za to, da je bil to zakonik.⁵

Hetiti so obe plošči označevali po začetnih besedah, prvo po besedah *takku LU—aš* (= ako človek), drugo *takku GIŠGĚŠTIN—aš* (= ako vinska trta).

Naslava sta v toliko upravičena, da je v prvi plošči v ospredju osebno pravo, v drugi pa imovinsko. Vendar ima tudi prva plošča dobršen del imovinskopravnih določb (§§ 57 ss.), druga plošča pa vsebuje razen imovinskopravnih tudi druge določbe (§§ 170—175, §§ 187 ss.), tako iz rodbinskega (§§ 171, 175) in javnega (§ 173), zlasti kazenskega prava (§§ 187 ss. normirajo kazni radi kršitve javne morale).

Popolne sistematike ne bomo pričakovali od zakonika te dobe. Priznati pa moramo, da se je redaktorju vsaj v precejšnji meri posrečilo zbrati in združiti določbe, ki vsebinsko spadajo skupaj.⁶ Tako pričinja z umorom svobodnega (§ 1) in sužnja (§ 2), nadaljuje z malomarno usmrtnitvijo („roka je grešila“) svobodnega (§ 3) in sužnja (§ 4), dodaja kot *ius speciale* umor trgovca (§ 5) in zaključuje z nezakriviljeno smrtjo določene osebe v tujem kraju (§ 6) ali na tujem zemljišču (§ IV). Nato določa globe, ki jih mora plačati oni, ki je drugemu povzročil kako hudo telesno poškodbo: izbil oko ali zobe (§ 7; svobodnemu, § 8: sužnju); poškodoval glavo (§ 9), roko ali nogo (§§ 11, 12), nos (§§ 13, 14), uho (§§ 15, 16); povzročil splav noseče ženske (§ 17: svobodne, § 18: sužnje). Na poškodbo glave (kot najtežjo?) je redaktor navezal ureditev odškodninskih zahtevkov, ki jih ima poškodovani, ako je radi udarca obolel (§ 10). Storilec mu je dolžan: 1) dati drugo osebo, ki med boleznijo opravlja njegovo delo; 2) po ozdravljenju plačati 6 polseklov srebra; 3) plačati zdravniški honorar. — Neka-

⁴ Prim. Korošec, Beiträge zum hethitischen Privatrecht, v Zeitschrift d. Savigny-Stiftung, rom. Abt., 1952, str. 156 ss., zlasti str. 160 ss.

⁵ Prim. Korošec, l. c. (op. 4), str. 157 ss.

⁶ Prim. Korošec, Sistematika prve hetitske pravne zbirke (= Zbornik znanst. razprav, VII 1950, str. 70 ss.).

tere, razmerno ne preštevilne *leges erraticae* so najbrže nastale v zvezi z večkratnimi predelavami zakonika.

Posamezne določbe so vobče jasno formulirane. Kakor druge antične pravne zbirke se tudi hetitska bavi predvsem z dejanskimi stani, ki imajo nekaj izjemnega na sebi; ne normira pa navadnih, splošnih primerov, ki jih kot splošno znane molče preide. Tako razpravlja v 7 paragrafih (§§ 51—56, 175) o zakonih, pri katerih je vsaj en zakonec suženj, medtem ko zelo malo izvemo o zakonskem pravu, ki je veljalo za svobodne. Kot *i u s p e c i a l e* se omenja dedna pravica vdovca (§ 27) in vdove (§ 192), o dednem pravu samem pa ni nobenih določb. Le tako si tudi moremo razložiti, da ne najdemo splošnih predpisov o sklepanju zakona, o kupni in posojilni pogodbi i. sl.

V zakonike iz prve polovice drugega tisočletja pr. Kr. nas tudi ne bo presenetila obširna kazuistika; redaktorju večkrat manjka spretnosti, da bi mogel želeno normo abstraktno formulirati. Tako ureja v treh posebnih paragrafih enako kaznovanje za tatvino bika (§ 57), konja (žrebca § 58) in ovna (§ 59), nato se v naslednjih treh paragrafih bavi z enakimi pravnimi sankcijami zoper onega, ki najde in si prisvoji bika (§ 60), konja (žrebca?) (§ 61) in ovna (§ 62). Nato sledi določba o tatvini vola, ki služi za oranje (§ 63), konja za vprego (§ 64), kozla (§ 65). Posebej nato obravnava tatvino krave (§ 67), vprežne kobile (§ 68), ovce ali ovna (§ 69). — Podobno razlikovanje norm po objektu smo že ugotovili za določbe o kršitvi telesne celovitosti (§§ 7—19). Obširna kazuistika hkrati tudi dokazuje, da hetitski zakonodavec očitno tudi ni hotel prepustiti sodniku nobene prostosti v določanju odškodnine.

Za hetitski zakonik je značilno izredno milo kaznovanje delinkventa. Celo morilec je dolžan kot kazen izročiti le štiri glave, pač osebe svoje rodbine, morda sužnje (§ 1); za malomarno usmrtitev proste osebe je treba dati le dve glavi (§ 3), za usmrtitev v tepežu le eno glavo (§ 174). Naravnost laksana je določba § 98: če kdo zažge (tujo) hišo, jo mora vnovič zgraditi; ni pa odgovoren za ljudi, goveda ali ovce, ki so s hišo vred zgoreli. Medtem ko v bibličnem, babilonskem in asirskem pravu dominira talionsko načelo, se v hetitskem zakoniku izpričuje težnja za omiljenjem strožjih starejših predpisov. Ponovno se pravi: „prej so kaznovali (določeno deliktno ravnanje) tako, sedaj pa je kralj kazen znižal“, navadno tako, da se je odrekel deležu kazni, ki ga je dotlej dobival dvor.⁷ Tako poudarjanje je v skladu

⁷ N. pr. §§ 7, 9, 25, 81, 91, 94, 101.

z dikcijo, ki jo hetitski vladarji uporabljajo v vazalnih pogodbah; le-tam apelira kralj na dobrote, ki jih je bil izkazal vazalu ali njegovim prednikom in tako tem bolj upravičeno pričakuje od njega zvestobo že iz hvaležnosti.⁸ —

A. Osebno pravo.

Hetitski zakonik razlikuje svobodne in sužnje. Razlika med njimi ni tolikšna kakor v rimskem pravu. Sužnju pripoznava hetitsko pravo pravice, kajpak manjše, kakor svobodnemu. Sužnjevo življenje in telesna celovitost sta zaščitena kakor pri svobodnem človeku, le da je za kršitve določena navadno za polovico nižja kazen.⁹ Suženj je sklenil veljaven zakon tudi s svobodno osebo.^{9a} — Ako je suženj zagrešil kak zločin, ga je v nekaterih primerih zadela tudi le za polovico manjša denarna kazen, kakor če bi bil to zagrešil svobodni človek.¹⁰ Parkrat se omenja dolžnost gospodarja, da plača kazen za sužnjev delikt, ali pa da izroči krivega sužnja oškodovanemu (noksalna izročitev).¹¹ Za nekatere zločine pa je zadela sužnja hujša kazen kakor svobodnega delinkventa. Tako so odrezali nos in uhlje sužnju, ki je kradel v tuji hiši (§ 95), kakor tudi sužnju, ki je zažgal tujo hišo (§ 99). Ako je suženj ubil kačo in pri tem izgovoril ime določene osebe, so ga kaznovali s smrtjo, medtem ko je svobodni plačal za isti delikt le mino srebra (§ 170). — O gospodarjevi oblasti nad sužnji zakonik ne razpravlja; pač pa določa, da „gre“ suženj, ki se upre svojemu gospodarju „v lonec“ (§ 173). Iz predpisov za svečnike izvemo, da je gospodar lahko kaznoval svojega sužnja s smrtjo ali s poškodovanjem nosu, oči in ušes.¹²

Žena je glede življenja in telesne integritete enako zaščitena kakor moški. Posebno kazen predvideva zakonik za povzročitev splava (§§ 17, 18). Zapostavljena je žena le nekaj strožjih norm vsebuje le druga plošča, ki določa smrtno kazen za različne kršitve javne morale (§§ 187 ss), zlasti pa tudi za upor zoper kraljevo in velikaško sodstvo (§ 173).

⁸ Prim. Korošec, Hethitische Staatsverträge, str. 12 ss., 31 ss.

⁹ Prim. §§ 2, 4, 8, 12, 16, 18, (nekateri prepisi imajo deloma različne številke).

^{9a} Prim. §§ 31, 32, 34, 36 (?).

¹⁰ N. pr. §§ 96, 101, 105, 121, 143.

¹¹ § 95 (tatvina v hiši); § 99 (požig tuje hiše).

¹² KUB XIII, 4, 1, 28; prevod pri Sturtevant-Bechtel, Hittite Chrestomathy, str. 149.

glede določitve nagrade za delo (§§ 42, 158). — Zelo malo izvemo o pravnem položaju žene v rodbini. Značilno je, da zakonik pripoznava očetu in materi (*attaš annaš*) pravico, odločati o nevestini usodi (§§ 28, 29); babilonsko in asirsko pravo govorita v tem pogledu samo o očetu. Dovolj pojasnjena še ni določba § 171, da sme mati pod določenimi pogoji in z določenimi obličnostmi izključiti sina iz rodbine, ali ga pa zopet sprejeti v rodbino.

O rodbinskem pravu izvemo zelo malo. Za nevesto sta sklenila zaročno pogodbo njen oče in mati; njima je ženin izročil zaročno darilo (*kušata*). Najbrže iz babilonskega prava¹³ je prevzeto načelo, da lahko obe stranki razdereta zaroko. Nevestini starši morajo vrniti prejeto zaročno darilo v dvojnem¹⁴ znesku; ako pa ženin razdere zaroko, ne more svojega *kušata* zahtevati nazaj (§§ 29, 30). To ureditev najdemo šele v mlajših prepisih zakonika. Starejši prepis pa predvideva le primer, da ženin pripravi nevesto do pobega (*pittenuzzi*)¹⁵ (§ 28). Gre torej za sklenitev zakona brez privoljenja staršev, najbrže za otmico. Žal, da doslej manjka podrobnejših poročil. — Indirektno lahko sklepamo, da tudi hetitski zakonik nalaga dolžnosti zakonske zvestobe le ženi. Mož, ki je zalotil ženo v prešuštvovanju, jo je smel obenem z zapeljivcem takoj ubiti (§ 197). Ako pa ju je peljal pred kraljevo sodišče, je tam kralj na njegovo zahtevo ali obsodil prešuštnico in zapeljivca na smrt, ali pa ju je pomilostil.¹⁶ V slednjem primeru je žaljeni soprog smel „zaznamovati“ zapeljivčev glavo (§ 198). Kakšna kazen je s tem mišljena, ni dognano.

Razporoko omenja § 31 le za zakon svobodnega s sužnjo. Razveza zakona je zadeva zakoncev samih, zakon ureja le delitev otrok ter razdelitev imovine; slednja se izvrši po enakih delih.

Hetitsko pravo pozna tudi levirat, toda ne kot dolžnost, temveč le kot pravico določenih najbližnjih sorodnikov pokojnega, da smejo vzeti vdovo za ženo.^{16a}

Izmed ostalih osebnopravnih norm je omeniti privilegije različnih skupin oseb (svečeniki § 50, vojaki določenih

¹³ Prim. §§ 159 in 160 Hammurabijevega zakonika.

¹⁴ Duplikat § XXII. (Hrozný, str. 86) določa trikratno.

¹⁵ O tem obširneje Korošec, Raub- und Kaufehe im hethitischen Recht (= Studi Riccobono I, str. 551 ss), zlasti str. 562 ss.; prim. J. Friedrich v Zeitschrift für Assyriologie, 1936, str. 295.

¹⁶ Podobna določila ima tudi asirska pravna knjiga (§§ 13, 15).

^{16a} Prim. Koschaker, Zum Levirat nach hethitischem Recht (= Revue Hittite et Asiatique X, 1935) str. 80 ss.

mest § 54, prebivalci in zlasti različni obrtniki nekaterih mest §§ 50, 51, 54), ki so bili oproščeni javnopravnih dajatev: *šahhan* in *luzzi*. Prvi izraz je najbrže pomenil razne dajatve fevdnikov, drugi pa tlako in dela v javnem interesu.¹⁷ — V ozki zvezi s temi javnimi dajatvami so predpisi, ki urejajo pravni položaj oseb, ki so dobile od kralja ali mestnih občin zemljišča v fevd. Zanimivo je, da naletimo tu na pojav, da sta izkoriščala zemljišče po dva upravičenca: *LU GIŠKU* in *LU ILKI*. Kakor je sedaj dognal F. Sommer,¹⁸ je prvi izraz pomenil najbrže rokodelca. Drugi izraz je v zvezi s tem morda pomenil kmeta. Vkljub precej številnim določbam (§§ 40 s., §§ 46 s., § 53) si zaenkrat še ni mogoče napraviti jasne slike o pravnem položaju teh fevdnikov.

B. Imovinsko pravo.

V obsegu navzočega članka se žal ne moremo spuščati v podrobnosti hetitskega imovinskega prava, ampak se moramo omejiti na nekaj splošnih ugotovitev. Narodnogospodarska slika, kakor nam jo odkriva hetitski zakonik, kaže, da so bili Hetiti pretežno kmetijski narod. Posebna zaščita trgovcev (§ 5), davčne oprostitve raznih obrtnikov (§§ 51, 54) dokazujejo, da sta bili trgovina in obrt relativno razviti. Znak malo živahnega gospodarskega življenja je tudi maksimiranje cen za posamezne stvari (domačo živino, olje, med, žito, obleko, vinograd i. dr.) (§§ 178 ss.); normiranje najemnin in nagrad za določena dela (§§ 157—162). Splošno merilo vrednosti je srebro, določeno po teži (poleklih in minah). Ponekod so se pa žilavo ohranili še sledovi naravnega gospodarstva: kazen za ukradeno ter za prisvojeno najdeno živino je treba poravnati v živini (§§ 57 ss.), nagrade za nekatera dela, ki so najbrže v tesni zvezi s kmetijstvom (§ 158: žanjci in žanjice) so normirane v žitu (§§ 158—161).

Jedro narodnega bogastva je tvorila domača živina; njej velja posebna zakonodavčeva skrb. Dobra četrtina vseh določb zakonika se bavi kazuistično s tatvino, zlasti posameznih živali. V zakoniku je kompozicijsko načelo skoro povsod¹⁹ prodrlo, vendar pa omenja zakonik ponekod tudi

¹⁷ Prim. Götz, Neue Bruchstücke zum großen Text des Hattušiliš und den Paralleltexen (=MVAe G 34, 2) Leipzig 1930, str. 55—59.

¹⁸ Die hethitisch-akkadische Bilingue des Hattušili I., str. 120—134.

¹⁹ Pač iz javnopravnih ozirov je s smrtjo kazniva tatvina bronaste sulice (simbola državne moči??) v kraljevi palači (§ 126).

starejše strožje kaznovanje. Tako so po starem pravu prepustili tatu, ki je ukradel več panjev čebel, čebelam „v hrano“ (§ 92). Za tatvino raznih (trtnih, drevesnih i. dr.) nasadov je bilo po starem pravu razen kazni v srebru določeno tudi batnanje (§ 101).

Poleg tatvine se bavi zakonik kazuistično s poškodovanjem tujih stvari in s prisvojitvijo najdenih. Medtem ko določa za prisvojitvev najdene živine približno za polovico manjšo kazen (7 mesto 15 glav živine) kakor za tatvino, podaja § 71 (oz. njegova varianta § XXXV) pozitivno navodilo za najditelja. Kdor najde tuje orodje, govedo, konja, mulo, ovco, osla, ga mora vrniti lastniku. Če le-tegà ne pozna, mora v mestu oddati najdeno stvar na kraljevskih vratih. Na deželi mora najdeno stvar pokazati pričam; nato jo hrani dalje, dokler se ne oglasi lastnik. Najditelj, ki tako ne ravna, je nepošten in mora vrniti trikratno vrednost najdene stvari.

Težko si je napraviti popolnoma jasno sliko o zemljiški lastnini. Medtem ko se v prvi plošči obravnavajo predvsem dajatvene dolžnosti fevdnikov, ki so dobili zemljo od kralja ali od mestne občine, ima druga plošča nekatere določbe, ki najbrže kažejo na pridobivanje zemlje potom krčenja (§§ 166 ss.). Omenjajo se razni verski obredi, ki so bili v zvezi z razmejitevijo novih zemljišč.

Med najbolj zanimive, gotovo zelo stare določbe v interesu zemljiškega lastnika spada vsekakor predpis § 79. Ako zaloti zemljiški lastnik tuja goveda na svojem zemljišču, jih sme — pač kot odškodnino za popašnjo — vpreči in tako uporabljati za tisti dan. „Ko pa zvezde pridejo“, jih vrne lastniku.

Že ta skromni pregled najvažnejših problemov, ki jih je urejal hetitski zakonodavec, nam daje vkljub raznim pomanjkljivostim vendar razveseljivo sliko o hetitski pravni kulturi. V mnogih pogledi (emancipacija od talionskega načela, ki je bohotno uveljavljeno v semitskih pravih; humanizacija kaznovanja) in na različnih področjih (javno, zasebno pravo) je hetitska zakonodaja ubirala v drugem tisočletju samostojna pota, ki ji zagotavljajo odlično mesto med sodobnimi zakonodajami.